

Gurid Aga Askeland

Kritisk reflekterende

– mer enn å reflektere og kritisere

GURID AGA ASKELAND
førsteamanuensis, Diakonhjemmets høyskole
g.askeland@diakonhjemmet.no

.se.flis
.dk.no

To be a critically reflective practitioner has become a popular concept in many professions. The aim of the article is to elaborate on the difference between being reflective and critically reflective and to argue why social workers should be critically reflective. Critical reflection as an approach to education and supervision builds on Schön's reflection model and is further inspired by critical social theory. To be critically reflective implies focusing on specific issues and questions. This should result in new knowledge emancipating social workers to take action for changing practice deviating from espoused values and theories.

Keywords:

social worker,
critical reflection,
knowledge base,
power,
reflexivity

Innledning

Å være kritisk reflekterende har blitt et motebegrep i mange profesjoner uten at begrepet er klart definert (Mezirow 1990, Brookfield 1995). Også sosialarbeidere skal være kritisk reflekterende praktikere, – noe som skal borge for god kvalitet.

Formålet med artikkelen¹ er å belyse forskjellen på å være reflekterende og å være kritisk reflekterende i sosialt arbeid, ut fra et teoretisk fundament. Jeg ønsker videre å få fram hvordan kritisk refleksjon vil kunne utfordre sosialarbeideres kunnskapssyn, holdninger og handlinger.

Sosialt arbeid har aldri fullt ut tatt et brudd med positivismen (Fossestøl 2001, Ife 2001, Payne 2005). En grunn kan være at faget har strevd for å bli godtatt som et eget forskningsfelt. Kritisk refleksjon er en innfallsvinkel til å stille seg kritisk til fagets kunnskapsgrunnlag, samtidig som det kan bidra til å utvikle et nytt. Et kunnskapssyn som bygger på kompetanse i praksisfeltet, dvs. på væremåte og handlinger, gir en annen faglig identitet enn et tradisjonelt vitenskaplig kunnskapssyn (Fossestøl 2001).

Mange forskjellige disipliner og profesjoner har blitt opptatt av kritisk refleksjon, men bygger dels på ulike teoretiske tradisjoner. Delvis brukes samme begreper, men innholdet kan variere noe avhengig av hvilken tradisjon de knyttes til. Artikkelen gir ikke rom for å gå inn på alle de forskjellige tradisjonene på en måte som yter dem rettferdighet. Da min erfaring først og fremst er undervisning og veiledning i sosialt arbeid, har jeg primært blitt inspirert til kritisk refleksjon ut fra en voksenpedagogisk innfallsvinkel som bygger på kritisk teori (Carr og Kemmis 1986, Mezirow 1990, 2000, Brookfield 1995, 2001a, Hillier 2001).

Refleksjon er ikke pr definisjon kritisk (Carr og Kemmis 1986, Fook 1999, Adams et al. 2002, Brookfield 1995, 2005). I profesjonelle sammenhenger blir refleksjon og kritisk refleksjon ofte brukt upresist og synonymt med all tenkning og vurdering i faglig arbeid (Brookfield 1995, Fook 1999, Lauvås og Handal 2000, Taylor 2000). Det ser vi i fagplaner for norske, svenske og danske sosialarbeidutdanninger (elektroniske dokumenter).

I Norden er det særlig i Finland at kritisk refleksjon i sosialt arbeid har vært et tema (Karvinen 2001, Satka og Karvinen 1999, Karvinen, Påsø & Satka 1999). Norsk litteratur om refleksjon over praksis og utdanning i sosialt arbeid behandler ikke kritisk refleksjon eksplisitt (f. eks. Tronvoll og Marthinsen 2001, Nyhus 2001, Lundstøl 2002, Strømfors 2004, Berven 2004, Tronvoll mfl. 2001, 2004). I internasjonal sammenheng blir kritisk refleksjon i sosialt arbeid behandlet i blant annet australsk (Fook m.fl. 2000, Fook 2000, Napier og Fook 2000, Morley 2004) og engelsk faglitteratur (Gould and Taylor 1996, Taylor og White 2000, Adams m.fl. 2002, Gould og Baldwin 2004) Flere av forfatterne er opptatt av hvordan kritisk refleksjon kan bidra til å utvikle ekspertise i sosialt arbeid. I denne sammenheng betyr det kompetanse i å utvikle transformativ kunnskap, dvs. at når tidligere ervervet kunnskap og tilnærminger ikke fungerer lenger fordi samfunnet og vilkårene for arbeidet forandrer seg, må en være i stand til å rede-

finere problemer og utvikle ny kunnskap. Denne artikkel gir imidlertid ikke rom for å gå spesifikt inn på dette.

Jeg redegjør først for begrepet refleksjon og hvordan det brukes i profesjonsutvikling. Deretter gis en kort innføring i kritisk teori som bakgrunn for kritisk refleksjon som veilednings- og undervisningsmetode. Til slutt begrunnes hvorfor jeg mener sosialarbeidere skal være kritisk reflekterende.

Refleksjon

Refleksjon kommer av det franske ordet *flechir*, som betyr snu/bøye tilbake til seg selv (Jørgensen 2003). Refleksjon betegner da gjensinn, tilbakekasting, og i overført betydning, overveielse eller ettertanke.

Å reflektere er noe vi mennesker gjør bevisst for å skape mening eller forandre forståelsen av det som skjer når noe overrasker, er uvant eller problematisk. Vi trenger ikke nødvendigvis å sette ord på alle våre tanker (Schøn 1983). Vi framkaller opplevelser og erfaringer, gjennomgår og vurderer dem på nytt (Lauvås og Handal 2000).

Argyis og Schøn (1976) var de første som skrev om reflekterende praktikere (Fook 2000). Schøn har fått æren av å ha utviklet refleksjonsbegrepet som et kjennetegn ved kompetanseutvikling i profesjonsyrkene. Utgangspunktet for å framheve at fagpersoners refleksjon har betydning i utviklingen av profesjonskunnskap, var en antakelse om at det eksisterer et gap mellom teori og praksis. Det manglet en sammenheng mellom de teorier og verdier profesjonelle hevder de legger til grunn for arbeidet og gjerne vil følge, og det de faktisk gjør i praksis, dvs. våre bruksteorier og -verdier. Ideen var at gjennom refleksjon kan det bygges bro over gapet ved at fagpersoner artikulere og teoretiserer rundt egen praksis. Gjennom det kan ny kunnskap oppstå.

Fordi refleksjoner skjer i egen tankeverden, må fagpersoner være åpne for at refleksjonene kontinuerlig må endres i forhold til omverdenen. De må ha en 'reflekterende samtale med situasjonen' (Schøn 1983:76). Schøn definerer ikke refleksjon direkte. Hans begreper er *refleksjon over handling* og *refleksjon i handling*. Ifølge Schøn er det et kjennetegn på en profesjonell person at de kan reflektere i handling, dvs. være i stand til å handle og uten avbrytelse, samtidig reflektere og spontant sette ny innsikt, nye holdninger og ferdigheter ut i livet. Refleksjon i handling innebærer eksperimentering, men bygger på erfaring og intuisjon.

I mange yrker kan en kalkulere seg fram til resultat av arbeidet. I noen typer yrker som håndterer komplekse og uforutsigbare situasjoner, som sosialt arbeid, er det derimot vanskelig å forutsi utfallet (Schøn 1983). Teorier og modeller hjelper bare til et visst punkt. Det er derfor umulig å utarbeide fullstendige regler for hva som skal og må gjøres i enhver situasjon. Det lengste en kan komme, er å formulere visse retningslinjer. Situasjonene sosialarbeidere møter er omfattende, usikre og nye, derfor må framgangsmåtene hele tiden endres og tilpasses situasjonen (Payne 2001), – noe som tilsier at de reflekterer både i og over handling for å utvikle ny kunnskap og kompetanse.

Ulike typer refleksjon

I faglitteraturen skilles det mellom teknisk, praktisk og frigjørende refleksjon (Handal og Lauvås 2000, Taylor 2000, Karvinen 2001). Refleksjon over tekniske sider ved arbeidet skal virke kvalitetssikrende ved å påse at prosedyrer og problemløsning blir systematisk og rasjonelt gjennomtenkt. Refleksjon over praktiske sider skal hjelpe fagpersoner til å beskrive, tolke og forklare menneskelig interaksjon. Refleksjon som fører til bevissthet om undertrykkende krefter og antakelser som er tatt for gitt og som har ført til ufruktbar praksis, kalles emansipatorisk eller frigjørende når den resulterer i forandring (Taylor 2000). I profesjonell fagutøvelse er det nødvendig å reflektere over både tekniske og praktiske aspekter, men det er den frigjørende refleksjonen som kalles kritisk, noe jeg kommer tilbake til nedenfor. Evaluering av klientarbeid og undervisning gjelder oftest tekniske og praktiske sider, og har mindre kritiske perspektiver.

Kritisk teori

Samfunnsteorier som utfordrer den positivistiske forståelsen av verden og samfunnet kalles kritiske teorier. Kritisk teori avslører motsetninger i samfunnets rasjonelle begrunnelser for sosiale handlinger som kan virke urettferdig på grupper av befolkningen (Carr and Kemiss 1986:144). Historisk finnes det ulike varianter av kritisk teori som marxisme, Frankfurterskolens og Habermas' sosialteori. Når det refereres til kritiske perspektiver i faglitteraturen, henspiles det på disse teorier (Payne mfl. 2002). En videreutvikling i en tredje generasjon kritisk sosialteori kombinerer tidligere kritisk teori med postmodernisme og feministisk teori (How 2003). Jeg vil vektlegge tre forhold: kunnskapssynet, makt og det frigjørende handlingsperspektivet i kritisk teori.

Kunnskapssynet i kritisk teori innebærer et oppgjør med positivismen, og at bare det som kan verifiseres empirisk er gyldige sannheter. All objektivitet forkastes ikke i kritisk teori, men da kunnskapsproduksjon er situasjons- og kontekstavhengig, må den ses i en historisk, filosofisk og politisk sammenheng, og er derfor ikke nøytral. Kunnskap om sosiale fenomener blir betraktet som konstruert og verdiladet.

Ulik kunnskap oppstår fordi den tjener forskjellige interesser og formål, men den forutsetter også hverandre (Carr og Kemiss 1986). Habermas deler kunnskaper inn i tre og peker på ulike måter å framskaffe den, henholdsvis; teknisk gjennom empirisk analyse, praktisk med utgangspunkt i språket gjennom hermeneutisk fortolkning og emansipatorisk gjennom refleksjon som bygger på kritisk teori.

Makt er et annet sentralt begrep i kritisk teori. I marxismen blir makt forstått som strukturell. Fra et poststrukturelt ståsted framhever Foucault et mer nyansert bilde av makt. Makt kan ta forskjellige former (Fook 2000), og bli utøvd både gjennom individer og strukturer. Foucault benekter ikke den strukturelle makt, men advarer mot å bruke det som en primær forklaring på all maktutøvelse (Healy 2000). Makt er et aspekt i alle relasjoner og skaper utfordrende situasjoner. Den kan opptre åpent eller

tilsørt i alt fra de nære familiesammenhenger til statlig institusjoner (Foucault 1990). Da makt er noe vi utøver, ikke noe vi har, blir det viktig å rette fokus mot hvordan makt praktiseres og opprettholdes i ulike relasjoner og sammenhenger (Healy 2000, Foucault 1999). Foucault ser ikke makt bare som undertrykkende, men også som produktiv. Fordi kunnskap og makt forutsetter hverandre gjensidig, er han i sin diskursteorier opptatt av hvordan kunnskapsstrukturer skapes, får gjennomslag og fører til at noen meninger blir rådende framfor andre. En diskurs er sosial, historisk og politisk kontekstuell. Makt dreier seg om å velge å delta, påvirke, manipulere og utøve kontroll over en diskurs (Rees 1991 sitert i Morley 2004). Profesjonelle innehar posisjoner med makt til både å definere situasjoner, og til å bestemme hvordan de skal håndteres (Howe 1994). Foucault retter kritikk mot at profesjonelle i omsorgsykker bidrar til å opprettholde statens kontroll over enkeltindivider. Når disiplinering blir en del av kontrakten, skapes en underordning (Foucault 1999). Derfor blir kritisk refleksjon rundt ulike profesjoners diskurser nødvendig, f. eks i sosialt arbeid der sosialarbeidere har både en hjelper- og kontrollfunksjon.

Et tredje sentralt punkt i kritisk teori er at den samfunnskritikken som avslører motsetninger i samfunnet, må kombineres med politisk handling som fører til at urettferdighet blir fjernet (Carr og Kemmis 1986:144). En slik integrering av teori og praksis må foregå som et vekselspill mellom refleksjon, opplysning og politisk kamp. Kausale forklaringer er ikke nødvendigvis positivistiske, men et redskap for å vise hvordan strukturelle forhold påvirker og hindrer menneskelig utvikling og utfoldelse (Carr and Kemiss 1986). Ved å forene kausal og fortolkende kunnskap med kritisk sosialteori, ville Habermas vise hvordan mennesker gjennom selvrefleksjon kan gjennomskue, forstå og forklare sosiale forhold og deres påvirkning, for deretter å forandre dem. Særlig den tredje generasjon innen kritisk teori, som Agger (1998) representerer, formidler en optimistisk tro på at sosial forandring er mulig. Bevisstgjøring, innsikt i og analyse av den dominerende, utnyttning og undertrykking som mennesker er utsatt for, vil være første skritt på veien. Politiske og frivillige sosiale aksjoner er neste steg for å endre uakseptable forhold (Agger 1998). Underveis må vi stille oss kritiske til hegemoniske oppfatninger, dvs. de sterkeste eller majoritetens meninger, som blir reproduisert gjennom de dominerende strukturer og institusjoner i samfunnet. I sosialt arbeid vil sosialarbeidere ofte erfare at etikk og faglige standpunkt kan gå på tvers av hegemoniske oppfatninger i samfunnet.

Den tredje generasjon i kritisk teori framhever at sosial forandring begynner i folks dagligliv, i familien og på arbeidsplassen, selv om strukturelle forhold er avgjørende for folks hverdag. Kunnskap om disse sammenhengene kan bidra til sosial forandring da vi som borgere både personlig og kollektivt har makt til å påvirke samfunnsforholdene. Den dialektiske sammenheng mellom dagligliv og struktur gjør den enkelte medansvarlig for egen frigjøring og for ikke å undertrykke andre (Agger 1998).

Kritisk refleksjon

Ordet kritisk oppfattes i dagligtale gjerne som å være negativt vurderende, og der noe eller noen klandres. Kritisk kommer av det greske ordet kritikk og betyr å kunne skille mellom sant og falsk, gyldig og ugyldig. I vitenskaplig sammenheng betyr kritikk en vurderende eller dømmende gransking, men sier ikke noe om på hvilken basis kritikken blir utført. Når kritisk benyttes i kritisk teori innebærer det en bestemt måte å tenke og vurdere på.

Kritisk refleksjon som en tilnærming til undervisning og veiledning er en videreføring av Schön's refleksjonsmodell, inspirert teoretisk av kritisk teori, slik tilnærmingen blir brukt både i sosialt arbeid, læreryrke og sykepleie (se f. eks. Napier og Fook 2000, Lauvås og Handal 2000, Brookfield 1995, Taylor 1996).

Refleksjon og kritisk refleksjon har flere felles trekk. Målet for begge tilnærminger er å generere ny kunnskap gjennom refleksjon for å videreutvikle praksis og styrke beredskapen og kompetansen til å møte de forandringer, den usikkerhet og risiko som preger yrker som sosialt arbeid. Begge anerkjenner taus kunnskap og praktisk visdom som kunnskapskilder, og understreker betydningen av å bli bevisst sammenhengen mellom de teorier og verdier som styrer det vi gjør og de vi hevder er grunnlaget for vårt arbeid. En reflekterende prosess er en induktiv erfaringsbasert tilnærming.

Gjennom refleksjon kan kompetanseoppbygningen skje på to plan; både ved utvikling av profesjonens kunnskapsbasis og ved at den enkelte formulerer sin personlige praksisteori (Lauvås og Handal 2000). Praksisteori er basert på verdier, erfaringer og overført teori- og praksisbasert kunnskap gjennom faglitteratur, og resulterer i en personlig utforming av yrkesrollen (Løvlie 1974 i Lauvås og Handal 2000). I kritisk refleksjon anses praksisteori å bli skapt i sosiale fellesskap der det skjer en utveksling av synspunkter om virkeligheten. Når tilstrekkelig mange deler oppfatning om det samme fenomenet, blir kunnskapen institusjonalisert (Payne 2005, Karvinen m.fl. 1999), – og en profesjons kunnskapsbase etableres.

Når det i faglitteraturen tilføyes kritisk til refleksjonen, får veiledning og undervisning i sosialt arbeid en bestemt retning basert på et teoretisk grunnlag. Det gjør visse temaer og spørsmål sentrale. Jeg vil her framheve tre aspekter. For det første innebærer det å være kritisk reflekterende at sosialarbeidere stiller spørsmål ved om den rådende sosiale orden og de rammer de handler innenfor og tar for gitt, kan virke diskriminerende, undertrykkende eller urettferdig. Kritisk refleksjon skal synliggjøre uakseptable forhold, både de vi selv bidrar til og de som ligger innbakt i samfunnsstrukturer og -institusjoner. I kritisk refleksjon søker vi etter hvilke diskurser som bidrar til å skape oss selv og de andre i situasjonen. I sosialt arbeid har vi tilgang på et bredt spekter av teorier. Da sosialarbeiderens bruksteori er sosialt konstruert, fokuserer vi i kritisk refleksjon mer på hvordan og hva som har påvirket konstruksjonen av bruksteorien, og forholdet mellom den og de teorier og verdier vi hevder at vi legger til grunn, – og mindre på å reprodusere innlært kunnskap (Fook 2002). I det postmoderne samfunn

åpnes det for at ulike oppfatninger og væremåter blir betraktet som likeverdige. De spenninger og motsetninger det kan utløse, gjør det ønskelig å søke etter underliggende antagelser som bakgrunn for å forstå om, hvordan og hvorfor våre kunnskaper og holdninger avviker fra generelle syn i samfunnet, fra kollegers, studenters og brukeres kunnskaper, – og igjen hvordan de fører til at vi forstår og handler forskjellig.

Kritisk refleksjon er jakt på antagelser på tre nivåer; de paradigmatisk, preskriptive og kausale (Brookfield 1995). Paradigmatisk antagelser er det som betraktes som realiteter og objektive sannheter. Motstanden mot å stille spørsmål ved disse blir derfor stor og gjør dem vanskelig å avsløre. Preskriptive antagelser anviser hva som bør skje i spesielle situasjoner, for eksempel innbakt i retningslinjer. Kausale antagelser forklarer på forutsigelige måter hvordan ting henger sammen og fungerer. Kausale antagelser er lettest å avdekke. Men å oppdage og undersøke disse er bare starten på en kritisk reflekterende prosess. Derfor må vi gå dypere inn i de preskriptive og paradigmatisk antagelsene. I følge Brookfield (1995) er det særlig viktig å jakte på antagelser om makt og hegemoni, både det vi selv er offer for og det vi praktiserer. Det kan være innbakt på alle tre nivåer. Makt opptrer i mange forkledning, som for eksempel i hersketeknikker, for eksempel latterliggjøring (Ås 1981).

For det andre skal kritisk refleksjon gi ny kunnskap om praksis som skal virke frigjørende, noe den blir når den inspirerer til holdning- og handlingsendring. Kritisk refleksjon blir ufullstendig, uten at endring blir en integrert del og et resultat av bevisstgjøringsprosessen og kunnskapsproduksjonen (Carr og Kemmis 1986, Fook 1999, Adams m.fl. 2002). Med andre ord bidrar handlingsaspektet til å gjøre refleksjonen til kritisk refleksjon. Gjennom kritisk refleksjon vil sosialarbeideren kunne oppdage hegemoniske antakelser som virker avgjørende inn på praksis. Når disse antakelsene går på tvers av sosialt arbeids ideologiske og etiske grunnlag, vil erkjennelsen gjennom kritisk refleksjon kunne pådrive sosialarbeideren til å arbeide for å endre vilkårene for praksis. Det frigjørende ligger også i at ved å ha fokus på oss selv og eget ansvar blir vi bevisst på at det er bare oss selv vi kan forandre, i håp om å påvirke andre. Å reflektere over egen praksis har potensialer for å avdekke om vi gjør noe annet enn de vi sier vi ønsker å stå for. I sin undersøkelse av forholdet mellom hevdede teorier og bruksteorier hos sosialarbeidere, fant Olsson (1993) blant annet at både forklarings- og behandlingsarbeidet oftest lå tett opp til behavioristisk tenkning. Dette trass i at sosionomutdanningene på 70-80 tallet tok avstand fra denne retningen.

Sosialt arbeid vil være farget av forskjellig teori- og verdigrunnlaget, bevisst eller ubevisst, og være påvirket av rådende samfunnssyn. I veiledning og undervisning må vi som fagpersoner derfor hele tiden spørre hvorfor vi gjør og tenker som vi gjør, hvilke antakelser vi bygger våre handlinger og holdninger på, og hvor vi har dem fra. Den innsikt det gir, gjør det mulig bevisst å forandre praksis slik at den blir mer i tråd med de teorier og verdier vi hevder at vi legger til grunn (Fook 1996, Morley 2004), eller gi et forsterket grunnlag for å fortsette i de spor vi allerede er i. Fook (2000) understreker

at ikke alle sosialarbeidere vil medvirke til store omveltninger. Men å være en kritisk reflekterende fagperson kan føre til forandringer i holdninger og handlinger i møte med enkeltmennesker, noe som kan få ringvirkning og på sikt bidra til sosiale forandringer.

For det tredje er kritisk refleksjon en refleksiv prosess. Refleksjon og refleksivitet har samme lingvistiske opphav (Taylor og White 2000), men har noe ulik betydning i forskning og kunnskapsproduksjon. Beck m.fl. (1994) definerer refleksivitet som selvkonfrontasjon for å skille det fra refleksjon. Fra et sosiologisk synspunkt er de opptatt av at denne formen for refleksivitet er et kjennetegn ved det moderne samfunn. Ved refleksivitet brukt på dette nivået vises til at tilnærminger som har vært etablert i sosialt arbeid ikke lenger fungerer i dagens samfunn, og at nye modeller derfor må utvikles (bl.a. Karvinen m.fl. 1999, Baldwin og Gould 2004).

En annen forståelse av refleksivitet, som jeg særlig legger vekt på her, dreier seg om jeget's posisjon i forskning og i handling (Jørgensens 2002, Fook 1999, 2002). En forskjell på den reflekterende og den refleksive sosialarbeideren er at mens den første er opptatt av å forstå og forbedre prosessen i arbeidet og hvordan handle i en situasjon, – vil den andre gå dypere inn i og stille kritiske spørsmål ved hvilke underliggende antakelser, dominerende teorier og verdier, og institusjonelle og strukturelle rammer som påvirker praksis, – og hvorfor vi tar dette for gitt (Taylor og White 2000). Den refleksive er opptatt av underliggende faktorer som kan føre til grunnleggende forandring.

Refleksivitet er også å kunne se seg selv utenfra som et subjekt som gjensidig påvirker både situasjonen og resultatet av bildet vi analyserer. Vår subjektivitet påvirker arbeidet på hvert nivå i prosessen. I en refleksiv posisjon er vi deltakende observatører som reflekterer over oss selv som aktive subjektive medskapere til den situasjonen som vi skal lære av (Stolanowski og Rønnestad 1997).

Et postulat i sosialt arbeid er at sosialarbeideren selv er sitt viktigste instrument (Johnson og Yanka 2004). Et refleksivt perspektiv utvider forståelsen av dette. Det innebærer at det er vi sosialarbeidere selv og vår egen rolle, og ikke brukere eller andre personer, som er fokus for analyse. I kritisk refleksjon må vi som forskere på egen praksis stille spørsmål ved hvordan egne verdier, følelser, tanker og erfaringer, så vel som kjønn, seksuell legning, etnisitet, kulturell bakgrunn, alder og livssyn influerer på hva vi oppdager, forstår og gjør (Park 2001, Fook 1999a). Refleksivitet innebærer en forståelse av at sosialarbeideren, brukeren og konteksten påvirker hverandre gjensidig (Payne 2005) i en sirkulær prosess. Forståelse og aktiviteter er i konstant forandring som et resultat av denne påvirkningen (Payne m.fl. 2002). Konsekvensen av refleksiviteten blir at vår rolle og vårt ansvar blir tydelig. Implisitt tilsier dette at vi sosialarbeidere må bli offensive.

Hvorfor kritisk reflekterende sosialarbeidere?

Sosialt arbeids praksis blir påvirket av de til enhver tid rådende samfunnsforhold, noe som medfører at sosialt arbeid blir utført i usikkerhet og forandring. Vi trenger derfor stadig å oppdatere vårt kunnskapsgrunnlag, slik at det er kontekstuell, aktuelt og relevant. Både i grunnleggende holdninger til mennesker og relasjoner, uttrykt i yrkesetikken og i fagets anerkjente arbeidsmåter, vil jeg hevde at sosialt arbeid i sin egenart ligger nær en kunnskapsmodell som betrakter kunnskap som sosialt konstruert og kontekstuell. Et kunnskapssyn som bygger på erfaring og som anerkjenner ikke-rasjonelle kunnskapskilder som intuisjon og følelser, gir gjenklang i sosialt arbeids praksis og medvirker til å binde sammen teori og praksis.

Sosialarbeidere står i et krysspess når de utsettes for kritikk fra brukere på den ene siden og fra politikere, pressen og 'folk flest' på den andre siden. Det blir da sentralt hvem som har makt og status til å definere sosialt arbeids kunnskapsgrunnlag og praksis på disse to nivåer: i relasjonen bruker-sosialarbeider og på samfunnsplan. Med en bevisst refleksiv holdning ligger på den ene siden mulighetene åpne for at sosialarbeidere anerkjenner brukernes kunnskaper i utøvelse av sosialt arbeid. I kritisk refleksjon etterprøves om arbeidet blir utført i tråd med yrkesetikk og om det virker myndiggjørende for dem det gjelder i deres kontekst. På den andre siden, når sosialarbeidere forsker på egen praksis, settes ord på bruksteori og verdier, samt ulike maktforhold tydeliggjøres. Dette kan fremme den faglige selvtiliten og autoriteten til å definere egen faglige posisjon i samfunnet, og styrke oss som talspersoner og medspillere for diskriminerte og undertrykte grupper.

Sosialarbeidere har tradisjonelt vært samfunnskritiske. I forvaltning av lover, regler og ressurser som har direkte innvirkning på folks livsvilkår, og som kan virke undertrykkende og diskriminerende, fungerer yrkesgruppen i skjæringspunktet mellom fag og politikk. Sosialt arbeid blir etter mitt skjønn politisk arbeid, enten vi bidrar til omveltninger, forandringer eller til å opprettholde status quo. Sosialarbeidere er til enhver tid påvirket av de rådende ideologier, og representerer på lik linje med andre borgere de hegemoniske liberalistiske holdninger i dagens samfunn. Å hevde diskurser i sosialt arbeid som går på tvers av de dominerende syn i samfunnet, kan bli ubehagelig. I et velferdsregime som aksepterer individualisering, kommersialisering og markedsorientering, kan den politiske siden av sosialt arbeid tildekkes. Ved å akseptere situasjonen velger vi sosialarbeidere bort å bruke vår makt til å påvirke hva som skal være det ideologiske grunnlaget for sosialt arbeid.

Kritisk refleksjon har som mål å øke vår bevissthet om rådende diskurser i sosialt arbeid, hvordan disse har kommet i stand, og hvordan de kan forandres og alternative diskurser skapes. Å drive kritisk refleksjon over egen praksis er en måte å synliggjøre sammenhengen mellom individ og struktur, og det å aktivisere de politiske sidene av sosialt arbeid.

Generelle innvendinger mot kritisk refleksjon er at det finnes ingen egen reflek-

sjonsteori (Iser 1999), og at feltet mangler forskning som viser empiriske resultater av kritisk refleksjon (Fook under pub.). Det kan videre virke som en motsetning at kritisk refleksjon bygger på kritisk teori som er normativt fundert, samtidig som det åpnes for anerkjennelse av forskjellighet. Slik jeg ser det vil kritisk refleksjon være en pådriver til å reise og analysere temaer som er relevante ut fra sosialarbeiders yrkesetikk, men uten at den foreskriver praksis. Med forventning om at handling skal følge erkjennelse for å kunne kalles kritisk refleksjon, kan det virke som om jeg overser at sosialarbeideren er en del av et overordnet system. Den enkeltes bevisstgjøring er et nødvendig skritt på veien, men er ikke tilstrekkelig til å forandre den sosiale orden. Det er først ved kollektive erkjennelser som fører til nykonstruksjon av kunnskap, at grunnleggende endringer av den sosiale orden kan oppnås. Som den tredje generasjon kritisk teori hevder, er det likevel nødvendig å begynne med oss selv og ha et personlig engasjement i forhold til den sosiale verden.

Oppsummerende avslutning

Schøns ide er at profesjonelle skaper kunnskaper gjennom refleksjon. I artikkelen har jeg gjort rede for forskjeller mellom refleksjon og kritisk refleksjon. I kritisk refleksjon gir kritisk teori refleksjonen et bestemt fundament og retning, samt forventning om at ny innsikt skal føre til endring. Kritisk refleksjon som en veilednings- og undervisningsmetode knytter sammen praksis, teori og forskning. Ved å sette ord på taus kunnskap, skal samsvaret mellom hevdet teori og bruksteori kunne øke.

Kanskje har vi sosialarbeidere blitt mer ukritiske enn kritiske i vår refleksjon. I den grad vi ikke tar inn politiske og strukturelle aspekter som makt, undertrykkende systemer, hvem eier kunnskapen, og ikke minst vår egen rolle som påvirknings- og endringsagenter, blir vi ukritiske ut fra den forståelse av begrepet kritisk refleksjon som her er lagt til grunn.

Er vi som utdanning og yrkesgruppe sterke nok til å gå på tvers av den liberalistiske og individualistiske utviklingen i samfunnet og holde fast ved fagets idealer om å se personen i situasjonen i vid forstand ved også å ha fokus på endringer på det strukturelle planet? Kritisk refleksjon kan være et hjelpemiddel fordi det setter praksis i et bestemt teoretisk lys. Det kan bidra til at vi får et klarere bilde av egen rolle; hvordan vi er påvirket og hvordan vi kan påvirke på en offensiv måte. Ved å etterprøve og tydeliggjøre at vår egen praksis er i tråd med det vi ønsker å stå for, har vi større mulighet til å påvirke samfunnsholdninger generelt.

Endnote

¹ Artikkelen er skrevet etter et reisestipend fra Fellesorganisasjonen for barnevernpedagoger, vernepleiere og sosionomer

Referanser

- Adams, Robert, Lena Dominelli, Malcolm Payne (2002) Concluding Comments: Facilitating Critical Practice, i: Adams, R., L. Dominelli og M. Payne. (eds.) *Critical Practice in Social Work*, Houndsmills, Palgrave.
- Agger, Ben (1998) *Critical Social Theories. An Introduction*, Boulder, Westview Press.
- Argyris, Chris & Donald Schön (1976) *Theory in Practice: Increasing Professional Effectiveness*, San Francisco, Jossey-Bass.
- Beck, Ulrich, Anthony Giddens og Scott Lash (1994) *Reflexive Modernization*, Cambridge, Polity Press.
- Berven, Unni Grethe (2004) Omsorg under lupen. En kvalitativ studie av erfarne barnevernsarbeideres vurderinger og refleksjoner i alvorlige barnevernssaker, Hovedoppgave i sosialt arbeid, Høgskolen i Oslo.
- Brookfield, Stephen (1995) *Becoming a Critically Reflective Teacher*, San Francisco, Jossey-Bass Publisher.
- Brookfield, Stephen (2001a) Repositioning Ideology Critique in a Critical Theory of Adult Learning, *Adult Education Quarterly*, Vol 52, No 1, 7–22.
- Brookfield, Stephen (2001) Unmasking Power: Foucault and Adult Learning, *Canadian Journal for the Study of Adult Education* 15, 1, 1–23.
- Brookfield, Stephen (2005) *The Power of Critical Theory for Adult Learning and Teaching*, Maidenhead, Open University Press.
- Carr, Wilfred, og Stephen Kemmis (1986) *Becoming Critical. Education, Knowledge and Action Research*, Geelong, Deakin University, 2. ed.
- Fook, Jan (ed) (1996) The Reflective Researcher: Social Workers' Theories of Practice Research, Sydney, Allen & Unwin.
- Fook, Jan (1999a) Reflexivity as Method, i: Daly et al (eds) *Annual Review of Health Social Sciences* Vol. 9, La Trobe University, Bundoora, 11–20.
- Fook, Jan (1999) Critical reflectivity in education and practice i: Pease, B. og J. Fook (eds) *Social Work Practice. Postmodern critical perspectives*, St. Leonards, Allen & Unwin.
- Fook, Jan, Martin Ryan, og Linette Hawkins (2000) Professional Expertise. Practice, theory and education for working in uncertainty, London, Whiting & Birch.
- Fook, Jan (2000) Deconstructing and reconstructing professional expertise, i: Fawcett, B., B. Featherstone, J. Fook og A. Rossiter (eds) *Practice Research in Social Work. Postmodern Feminist Perspectives*, London, Routledge.
- Fook, Jan, (under pub) Critical Reflection: A Review of Contemporary Literature and Understanding, i: Fook, J., S. White og F. Gardener, *Critical Reflection in health and social care*, Buckingham, Open University Press.
- Fossetøl, Bjørg (2001) Sosialarbeider i velferdsstaten – om betydningen av en praktisk orientert handlingsforståelse, Tronvoll, I.M. og E. Marthinsen, (red.) *Sosialt Arbeid – Refleksjoner og nyere forskning*, Trondheim, Tapir Akademisk Forlag.
- Foucault, Michael (1990) *Introduction*, vol. 1 of *The history of sexuality*, 1978, Reprint, New York, Random House.
- Foucault, Michel (1999) *Overvåkning og straff*, Oslo, Gyldendal, 3. utg.
- Gould, Nick og Mark Baldwin (eds) (2004) Social Work, Critical Reflection and the Learning Organisation, Aldershot, Ashgate.
- Gould, Nick (1996) Social work education and the crisis of the professions, i: Gould, N. & I. Taylor (eds) *Reflective Learning for Social Work*, Aldershot, Arena.
- Habermas, Jürgen (1995) Kommunikativt handlande. Texter om språk, rationalitet og samhalle, Gøteborg, Daidalos.
- Healy, Karen (2000) *Social Work Practices. Contemporary Perspectives on Change*, London, Sage.
- Hillier, Yvonne (2002) *Reflective Teaching in Further and Adult Education*, London, Continuum.
- Howe, David (1994) *An Introduction To Social Work Theory*, Aldershot, Arena.
- Ife, Jim (2001) *Human Rights and Social Work: Towards Rights-Based Practice*, Cambridge, University Press.
- Ixer, Graham (1999) There's No Such Thing As Reflection, *British Journal of Social Work*, 19, 513–527.
- Johnson, Louise og Stephen Yanka (2004) *Social Work Practice: a generalist approach*, Boston, Allyn and Bacon.

- Jørgensen, Marianne Winther (2002) *Refleksivitet og kritikk. Sosialkonstruksjonistiske subjektposisjoner*, Fredriksberg, Roskilde Universitetsforlag.
- Karvinen, Synnøve (2001) Sosialt arbeid på veg til reflexiv expertis, Tronvoll, I.M. og E. Marthinsen, (red.) *Sosialt Arbeid – Refleksjoner og nyere forskning*, Trondheim, Tapir Akademisk Forlag.
- Karvinen, Synnøve, Tarja Pøso og Mirja Satka (1999) *Reconstructing Social Work Research*, Jyväskylä, SoPhi.
- Leonard, Peter (1997) Postmodern Welfare. Reconstructing an Emancipatory Project, London, Sage.
- Lundstøl, John (red) (2002) I dannelsens tegn. Profesjonell selvforståelse i arbeid med mennesker, Oslo, Gyldendal Akademisk.
- Mezirow, Jack and Associates (1990) *Fostering Critical Reflection in Adulthood. A Guide to Transformative and Emancipatory Learning*, San Francisco, Jossey-Bass Publishers.
- Mezirow, Jack and Associates (2000) *Learning as Transformation: Critical Perspectives on a Theory in Progress*, Chichester, Wiley.
- Morley, Christin (2004) Critical Reflection as a Response to Globalization, *International Journal of Social Welfare*, Vol 13, 297–303.
- Napier, Lindsey og Jan Fook (eds) (2000) *Breakthroughs in practice. Theorising critical moments in social work*, London, Whitting and Birch.
- Nyhus, Anne K. (2001) "I fagets hjerte. Praktisk handling og profesjonell selvforståelse i en treningskontekst, Hovedoppgave, Hovedfagsstudiet i sosialt arbeid, Høgskolen i Oslo.
- Olsson, Erik (1993) Naiv teori i sosialt behandlingsarbeid, *Nordisk Sosialt Arbeid*, 2, 3–17.
- Park, Peter (2001) Knowledge and Participatory Research, i: Reason, P. & H. Bradbury (eds) *Handbook of action research: participative inquiry and practice*, London, Sage.
- Payne, Malcolm, Robert Adams og Lena Dominelli (2002) On Being Critical in Social Work, i: Adams, R., L. Dominelli, L. og M. Payne (eds) *Critical Practice in Social Work*, Houndsmills, Palgrave.
- Payne, Malcolm (2005) *Modern Social Work*, 3.ed, London, Macmillan.
- Rees, Stephen (1991) *Achieving Power*, Sydney, Allen & Unwin.
- Satka, Mirja og Synnøve Karvinen (1999) The contemporary reconstruction of Finnish social work expertise, *European Journal of Social Work*, Vol 2, Issue 2, 119–129.
- Schön, Donald (1987) *Educating the Reflective Practitioner*, Jossey-Bass Publishers, San Francisco.
- Schön, Donald (1991) *the Reflective Practitioner*, Arena, Aldershot, England, 2. reprint.
- Stolanowski, Per-Arne og Michael Helge Rønnestad (1997) *Profesjonell utvikling i psykososialt arbeid*, Oslo, Cappelen Akademiske Forlag.
- Strømfors, Gus (2004) *Faglig refleksjon over egen praksis*, Oslo, Rusmiddeletaten.
- Taylor, Beverly (2000) *Reflective Practice. A Guide for Nurses and Midwives*, Buckingham, Open University Press.
- Taylor, Carolyn og Susan White (2000) *Practising Reflexivity in Health and Welfare. Making knowledge*, Buckingham, Open University Press.
- Taylor, Imogen (1996) Facilitating reflective learning, i: Gould, N. og I. Taylor. (eds) *Reflective Learning for Social Work*, Aldershot, Arena.
- Tronvoll, Inger Marii (2001) Sosialt arbeid som forskningsfelt, i: Tronvoll, I.M. og E. Marthinsen, (red.) *Sosialt Arbeid – Refleksjoner og nyere forskning*, Trondheim, Tapir Akademisk Forlag.
- Tronvoll, Inger Marii, Anne Moe og Jan Erik Henriksen (red) (2004) *Hjelp i kontekst – Praksis, refleksjon og forskning*, Otta, Idut.
- Aamodt, Laila G. (1997) Den gode relasjonen – støtte, omsorg eller anerkjennelse?, Oslo, Ad Notam Gyldendal.
- Ås, Berit (1981) De fem hersketeknikkene: om ufarliggjøring av undertrykkernes våpen, i: *Kvinner i alle land... Håndbok i kvinnefrigjøring*, Oslo, Aschehoug.
- Fagplaner i sosialt arbeid:
www.google.com/search?cat=web&query=sosialt+arbeid+kritisk+refleksjon
www.google.com/search?hl=no&q=sosialt+arbeid+kritisk+refleksjon&btnG=S%C3%B8k&lr
www.google.com/search?hl=no&q=sosialt+arbeid+kritisk+refleksjon&btnG=S%C3%B8k&lr